

Wprowadzenie

Odniesienia do kategorii intensywności są obecne w lingwistyce oraz w innych dziedzinach pozalingwistycznych, np. w filozofii czy psychologii. Od ponad stulecia intensywność jest przedmiotem zainteresowania lingwistów z wielu obszarów językowych, którzy opisują ją z różnych perspektyw. Na pierwszy plan wysuwa się perspektywa semantyczna, za którą podąża funkcjonowanie poszczególnych leksemów w wypowiedzeniu, a zatem perspektywa pragmatyczna. Samo zagadnienie intensywności stało się przedmiotem lingwistycznego zainteresowania od czasu opublikowania przez Dwighta Bolingera pracy *Degree Words* (Bolinger, 1972), w której przeplata się bezpośrednio z wyrażaniem stopnia, kwestią gradacji oraz skali. Tak określone ogólne tło pokazuje wielowątkowość podejmowanej tematyki, zasługującej na naukową eksplorację.

Interesująca poznawczo kategoria semantyczna intensywności odzwierciedla się w języku na różnych poziomach: ortoepicznym, ortograficznym, morfologicznym, leksykalnym, semantycznym, syntaktycznym, stylistycznym, a także w obrębie pragmalingwistyki oraz lingwistyki komunikacji. Obejmuje ponadto elementy kategorii ilości, jakości, gradacji i komparacji, co stanowi złożony problem, nie tylko natury lingwistycznej. Przedmiotem językoznawczego opisu w rozprawie jest kategoria intensywności w aspekcie konfrontatywnym polsko-słowackim, opisana przez pryzmat kategorii części mowy.

Przyjmuję wstępnie, że ujawnia się zarówno w procesach intensyfikacji, jak i dezintensyfikacji, a potwierdzenie tego założenia stanowi główny cel pracy. Za trafnością zainicjowania i prezentacji niniejszych badań przemawia fakt, iż mimo nielicznych publikacji poświęconych wyłącznie problematyce intensywności, czy obecnych w literaturze lingwistycznej prac niewielkich objętościowo opisujących interesującą mnie kategorię, brakuje pełniejszego opracowania monograficznego, syntetyzującego to zagadnienie, szczególnie w aspekcie porównawczym polsko-słowackim.

Metodologia prezentowanych badań ma charakter triangulacyjny, oparty na przekonaniu, że nie istnieje jeden, najlepszy sposób pozyskiwania informacji, a każdy z możliwych sposobów pozwala trafnie ująć specyficzny aspekt badanego zjawiska (Denzin, Lincoln, 2009: 260). Celem badacza językoznawstwa konfrontatywnego jest pokazanie, jak znaczenie w jednym języku jest oddawane w innym.

W rozmowie z Zofią Bilut-Homplewicz i Waldemarem Czachurem¹ o kontrastywności w języku, Mariann Skog-Södersved powiedziała: „Moim zdaniem badania kontrastywne powinny nie tylko przynosić nowe wnioski, lecz wspierać każdą komunikację z innymi kulturami i językami oraz postawę otwartości na nie”. Sądzę, że stwierdzenie to oddaje zasadność podejmowania badań porównawczych, szczególnie, gdy zajmujemy się dwoma blisko spokrewnionymi językami: uwrażliwiają nas na istniejące między nimi wielopłaszczyznowe różnice. Ale równie ważne jak różnice, są podobieństwa. Każda analiza kontrastywna powinna dostarczyć odpowiedzi na konkretne pytania, które ją ukierunkowują. Nie sposób jest określić ogólnie, na czym dana analiza się koncentruje, należy wskazać jej cel. Moim nadrzędnym dążeniem w niniejszej rozprawie jest odpowiedź na pytanie, jak przejawia się kategoria intensywności w języku polskim i słowackim. Cele szczegółowe są zakreślone wokół pytań operatywnych: jak kategoria intensywności wyrażana jest w przymiotnikach i czasownikach?; jakie wykładniki wskazują na procesy intensyfikacji i dezintensyfikacji?;

¹ [Http://www.tdk.ur.edu.pl/pliki/KONTRASTYWNO%C5%9A%C4%86.pdf](http://www.tdk.ur.edu.pl/pliki/KONTRASTYWNO%C5%9A%C4%86.pdf) [dostęp: 04.08.2021]

czy porównywane języki dysponują takim samym repertuarem środków służących do wyrażania kategorii intensywności?

Podstawy metodologiczne podejmowanych tu rozważań zostały przyjęte z prac komparatystycznych polsko-rosyjskich Jadwigi Stawnickiej, rosyjsko-słowackich Elli Sekaninovej, polsko-słowackich Marty Wojtekovej, polsko-francuskich Małgorzaty Izert, a następnie poszerzone o metodologie wypracowane na gruncie semantyki, słowotwórstwa czy pragmalingwistyki. Można również dodać, że praca ma charakter słowotwórczo-semantyczny, gdyż przez pryzmat morfemów słowotwórczych poszukuję znaczenia intensywności w opisywanych leksemach. Tak rozumiany eklektyzm i pluralizm badawczy jest sposobem na przeprowadzenie badań dających podstawy do wysuwania wniosków ogólnych. Metodą przyjętą w pracy jest analiza semantyczno-morfologiczna: poszukiwanie znaczeń za pomocą wykładników morfologicznych: afiksów i afiksoidów. Zadanie to przedstawia się jako wyzwanie badawcze oparte na dwóch schematach, gdzie nadrzędna jest metoda opisu kategorii części mowy. Obiektami analizy są polskie i słowackie przymiotniki oraz czasowniki. Wybór jest podyktowany tym, że odnoszą się one do szeroko rozumianych cech, które mogą ulegać wzmacnianiu lub osłabianiu. Inne części mowy pozostają poza obszarem zainteresowania. Badania mają charakter empiryczny, materiałowo-interpretacyjny i zmierzają do zestawienia konfrontatywnego wykładników intensywności w przymiotnikach i czasownikach. Za punkt wyjścia przyjmuję wyodrębnienie zbioru morfemów, które, wnosząc sem intensywności, modyfikują wyraz podstawowy i czynią derywat zintensyfikowanym/zdezintensyfikowanym. *Semem intensywności* („intensemem”) nazywam, za Straś (2008: 22), „rodzaj składnika obecnego w treści znaczeniowej wyrazu, odpowiedzialnego za zwiększenie stopnia nasycenia cechy”. Pojęcia tego używam zamiennie z określeniami *komponent intensywności*, *naddatek semantyczny intensywności*.

Istotą kategorii intensywności jest zwiększenie ilości cechy lub nasilenie akcji w stosunku do – tkwiącej w świadomości użytkowników, intuicyjnie pojmowanej – normy. Norma zajmuje centralną

pozycję na osi intensywności i jest punktem odniesienia („o”) dla wskazywania leksemów o zwiększonej intensywności (intensywnych, na prawo od „o”) oraz o zmniejszonej intensywności (osłabionych, atenuacyjnych, na lewo od „o”).

Analiza materiału źródłowego opiera się na rozróżnieniu intensywności bezpośredniej (wewnętrznej) i pośredniej (zewnętrznej). Są też w lingwistyce wykorzystywane terminy *intensywność eksplicytna* i *implicytna*, w niniejszej pracy będę jednak używać terminów *intensywność bezpośrednia* i *pośrednia*². Intensywność bezpośrednią wyrażają wykładniki morfologiczne oraz semantyczne, intensywność pośrednia natomiast przejawia się występowaniem jej zewnętrznych eksponentów (intensyfikatorów).

Nadrzędnymi założeniami badawczymi uczyniłam kryterium słowotwórcze i semantyczne: chcę opisać semantykę intensywności wyrażaną przez prefiksy, prefiksoidy oraz sufiksy. Taką technikę przyjął przy opisie procesów intensyfikacji i dezintensyfikacji cech wskazywanych przez przymiotniki. Zaadaptowałam schemat zaproponowany przez Małgorzatę Izert (2014: 44), który pozwolił uporządkować derywaty przymiotnikowe według formantów modyfikujących znaczenia w kierunku wzmocnienia lub osłabienia cechy.

Inny zamysł towarzyszył mi przy analizie czasowników. Narzędziem badawczym wykorzystywanym w opisie czasowników podlegających procesom intensyfikacji i dezintensyfikacji jest kategoria rodzaju akcji, która pozwala na ustalenie funkcji intensyfikującej przedrostków czasownikowych. Dlatego – na pierwszym etapie analizy – podział czasowników oparłam o kryterium rodzaju akcji, w obrębie którego, w kolejnym kroku, wskazywałam na semantykę prefiksów, modyfikujących derywaty odczasownikowe. Celowo posłużyłam się taką metodą – nie chciałam powielać znanych z literatury wzorców opisu semantyki czasownika przez pryzmat prefiksacji. Powstał w ten sposób opis oparty na propozycji rodzajów akcji czasownika polskiego i słowackiego z punktu widzenia obecnego w nich

² Por. cecha wyrażana na powierzchni (*explicite*) oraz cecha, która wydaje się tkwić w strukturze głębszej wyrazów (*implicite*) (Komorowska, 1992: 119–120).

semu intensywności. Na pierwszym poziomie wyróżniłam (w ramach czasowników zintensyfikowanych) znaczenia temporalne i nietemporalne, które następnie wewnętrznie różnicują się w zależności od rodzaju akcji. Znaczenie intensywności okazało się sekundarne. Analogicznie postępowałam przy opisie czasowników zdezintensyfikowanych.

Leksemy przymiotnikowe i czasownikowe wyekscerpowałam ze słowników opisowych języka współczesnego, uzupełniając egzemplifikacjami z naukowych opracowań poświęconych tej problematyce w lingwistyce polskiej i słowackiej. Opierałam się na materiale z *Uniwersalnego Słownika Języka Polskiego* (w wersji elektronicznej 1.0) oraz słowników języka polskiego i języka słowackiego dostępnych online: sjp.pwn.pl, wsjp.pl, slovníky.juls.savba.sk. Taki dobór źródeł czyni moje rozważania synchronicznymi, ponieważ jednak „językowa przeszłość nie jest obojętna językowemu dziś” (Gajda, 2001: 24), sięgam niekiedy do publikacji prezentujących badania diachroniczne. Selekcja materiału w pracach porównawczych oparta o dane słownikowe pozwala uchwycić całokształt możliwości, jakimi dysponuje dany język; z drugiej strony, leksyka w nich rejestrowana należy do różnych odmian językowych. Nie pozwala to na dokonanie paralelnej analizy, choć pokazuje ogólne tendencje charakterystyczne dla porównywanych języków. Dla pozyskanych ze słowników derywatów wskazuję poświadczenia użycia w realnych tekstach, zaczerpnięte z korpusów językowych: Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP, wyszukiwarka PELCRA <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>, wyszukiwarka Poliqarp <http://nkjp.pl/poliqarp/>) oraz Korpusu języka słowackiego (Slovenský Národný Korpus – SNK, wersja prim-9.0-public-all, [https://korpus.sk/prim\(2d\)9\(2e\)0.html](https://korpus.sk/prim(2d)9(2e)0.html)), dlatego odstąpiłam od przytaczania danych bibliograficznych przy poszczególnych egzemplifikacjach. Nieliczne wyjątki pochodzą z korpusu słowackiego języka mówionego *Aranea – Omnia Slovaca Publica II* (17.10) 4,34 G, http://aranea.juls.savba.sk/aranea/run.cgi/first?corpname=OmniSlPu_a&reload=1 – oraz z relacyjnego słownika semantycznego *Słowosieć* (<http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/>), co odpowiednio oznaczam. Nie podawałam danych frekwencyjnych z tego względu, że

celem opisu nie było wskazanie częstotliwości użycia poszczególnych derywatów z komponentem intensywności, ale ich egzemplifikacja poprzez poświadczenia kontekstowe, które mają istotne znaczenie z punktu widzenia statusu semantycznego leksemów oznaczających intensywność. Kontekst jest więc ważnym elementem uszczegóławiającym analizę wykładników językowych kategorii intensywności, gdyż może być jednym z elementów pomocnych w ujawnianiu się cechy (Komorowska, 1990: 166).

Ponadto, ze względu na dużą liczbę poświadczeń korpusowych, zostały one ponumerowane, kolejno w poszczególnych rozdziałach (w każdym zaczynam od początku). Przykłady korpusowe, które zawierały błędy ortograficzne, fleksyjne bądź literówki, zmodyfikowałam do wersji poprawnej. Należy tu również zaznaczyć, że dobór derywatów poświadczonych egzemplifikacjami jest moim arbitralnym wyborem. Starałam się dobrać takie przykłady, które nie budzą wątpliwości przy wskazywaniu interesującej mnie problematyki intensyfikacji oraz dezintensyfikacji treści. Dlatego widoczna jest w prezentowanym materiale subiektywna, autorska interpretacja, która stanowi podstawę badań jakościowych w naukach humanistycznych. Przywołuję takie konteksty, które – w moim mniemaniu – dobrze odzwierciedlają interesujące mnie procesy, mając jednocześnie świadomość, że dla niektórych należałoby przywołać szerszy kontekst.

Trzon analizowanego zasobu stanowią leksemy neutralne, zwraca się również uwagę na nacechowanie ekspresywne niektórych derywatów, gdyż intensyfikacja przekazu często dotyczy leksyki o zabarwieniu emocjonalnym (taka leksyka jest opatrzona kwalifikatorami słownikowymi). Stanowi to podstawę do opisu semantyki intensywności w przymiotnikach i czasownikach w poszczególnych językach, oraz konfrontatywnie.

Perspektywę badacza „zdystansowanego” wobec języka polskiego trafnie ujęła Małgorzata Nowakowska, pisząc, że lingwista nie-polonista „jest <<obciążony>> wiedzą o innym systemie językowym, i dlatego nie może nie zauważać różnic i podobieństw między dwoma językami” (Nowakowska, 2021: 17). To przeświadczenie towarzyszyło mi również podczas pisania rozprawy, ponieważ postrzegam zagad-

nienie intensywności w języku słowackim z perspektywy języka polskiego jako ojczystego, co powoduje czasami uwypuklenie czy wręcz asymetrię w opisie niektórych problemów.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. Trzy pierwsze mają wyraźny charakter teoretyczny, dotyczą pojmowania kategorii językowej oraz opisywania problematyki intensywności, intensyfikacji oraz definiowania intensyfikatorów w badaniach językoznawczych nie tylko w interesującym mnie aspekcie polsko-słowackim, ale również szerszym. Przywołuję tu prace z obszaru Słowiańszczyzny oraz szerszy kontekst ogółouropejski, czasem nawet na tle badań poza językami Europy. W rozdziale drugim zwracam uwagę na związki opisywanej kategorii intensywności z innymi kategoriami pojęciowymi, oraz wskazuję na różnice pomiędzy intensywnością a intensyfikacją, a w trzecim omawiam różnorodne podejścia do definiowania intensyfikatora we współczesnej lingwistyce. Kolejne trzy rozdziały – o charakterze empirycznym – obejmują analizę konfrontatywną, w której omawiam procesy intensyfikacji oraz dezintensyfikacji w oparciu o kryterium części mowy. Materiał badawczy stanowią wybrane przymiotniki i czasowniki, których znaczenie jest modyfikowane przez komponent informujący o intensywności. Analiza każdorazowo rozpoczyna się od opisu derywatów polskich, aby na ich tle ukazać zintensyfikowane i zdeintensyfikowane formy słowackie. Punktem wyjścia i odniesienia jest system polski. Takie podejście pozwala na wskazanie cech wspólnych dla języka polskiego i słowackiego oraz cech charakterystycznych dla każdego z porównywanych języków. W rozdziale szóstym omawiam przymiotniki i czasowniki polskie i słowackie z wpisaną w ich strukturę cechą intensywności. W podsumowaniu ukazuję realizację sposobu intensyfikacji i dezintensyfikacji w konfrontowanych systemach językowych, zauważając podobieństwo zasad ogólnych oraz różnice pomiędzy sposobami wyrażania kategorii intensywności. Całość pracy dopełnia bibliografia, spisy skrótów, schematów i tabel, indeks osobowy oraz streszczenia w języku polskim, słowackim i angielskim.

Praca jest rozprawą slawistyczną, uplasowaną w obrębie językoznawstwa zachodniosłowiańskiego, dlatego cytaty słowackie i czeskie

pozostawiam w wersjach oryginalnych. Tak samo, choć z innych względów, postępuję z cytataми z języka angielskiego.

W trakcie badań nad kategorią intensywności pojawiło się wiele wątpliwości, kwestii trudnych do jednoznacznego rozstrzygnięcia w jednej monografii, dodatkowo w perspektywie komparatywnej. Wiele z nich jedynie zasygnalizowano. Stanowią one jednak punkt wyjścia do dalszych badań nad kategorią intensywności w szerszym niż jedynie polsko-słowackim aspekcie porównawczym.

W tym miejscu chciałabym podziękować Recenzentkom niniejszej pracy, Pani Profesor Ewie Komorowskiej i Pani Profesor Maryli Papierz za wnikliwą lekturę, przychylne opinie i cenne podpowiedzi, które wpłynęły na ostateczny kształt monografii. Dodatkowo, dziękuję Paniom Profesor oraz Pani Profesor Krystynie Kleszczowej za życzliwość i pomoc, której mi udzielały. Szczególne słowa podziękowania kieruję do moich najbliższych i przyjaciół. Za okazywaną miłość, wsparcie i wyrozumiałość dziękuję mężowi Krzysztofowi, córkom Kindze, Oli i Dominice. Doceniam też przyjacielską życzliwość pozostałych bliskich mi osób.